

Ε. ΚΡΙΑΡΑ

ΕΝΑ ΝΕΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ

ΤΟΥ ΧΡΟΝΙΚΟΥ ΤΟΥ ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΜΑΧΑΙΡΑ

[ΛΕΥΚΗ ΣΕΛΙΔΑ]

ΤΟΥ ΧΡΟΝΙΚΟΥ ΤΟΥ ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΜΑΧΑΙΡΑ

Όταν τὸ 1932 ὁ τελευταῖος ἐκδότης τοῦ κειμένου τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Λεοντίου Μαχαιρᾶ R. Dawkins ἐξέδιδε τὸ κείμενο τοῦτο σὲ κριτικὴ ἔκδοση στὴν Ὁξφόρδη⁽¹⁾, εἶχε ὑπ' ὄψην του δύο μόνο χειρόγραφα τοῦ ἔργου τούτου: τὸ χειρόγραφο τῆς Βενετίας (=V), πὺν τὸ προτίμησε ὡς βᾶσις γιὰ τὴν ἔκδοσή του, καὶ τὸ χειρόγραφο τῆς Ὁξφόρδης (=O), πὺν μόνο ἐντελῶς ἐπικουρικὰ καὶ σὲ σπάνιες περιπτώσεις τὸ χρησιμοποίησε. Παλιότερα τὸ χειρόγραφο τῆς Βενετίας—καὶ μόνο αὐτό· τὸ ἄλλο τῆς Ὁξφόρδης δὲν τὸ ἤξερε—τὸ εἶχε χρησιμοποίησει στὴν πρώτη ἔκδοση τοῦ Χρονικοῦ ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας⁽²⁾. Ἐξ ἄλλου καὶ τὰ δύο χειρόγραφα (V, O) κατὰ τρόπο ἐντελῶς ἐμπειρικὸν τὰ χρησιμοποίησε στὴν ἔκδοσή του τοῦ ἴδιου κειμένου ὁ Emmanuel Miller⁽³⁾, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς κατὰ προτίμηση ἔλαβε ὡς βᾶσις τὸ χειρόγραφο τῆς Βενετίας καὶ σημείωσε ἀπλῶς παρὰ πόδας τοῦ κειμένου τὶς παραλλαγὰς τοῦ O, ἂν καὶ ὄχι πάντα μὲ τὴν προσοχὴ πὺν θὰ ἦταν ἀπαραίτητη σὲ μιὰ τέτοια ἐργασία.

Όλοι λοιπὸν οἱ ὡς τώρα ἐκδότες τοῦ κειμένου, καὶ ὁ τελευταῖος, κριτικὸς αὐτὸς ἐκδότης, ὁ Dawkins, ἔδειξαν δικαιολογημένα, νομίζω, τὴν προτίμησή τους πρὸς τὸ V. Ὁ Dawkins μάλιστα νομίζει τὰ ἐξῆς κρίνοντας καὶ ἀξιολογώντας τὰ δύο χειρόγραφα. Πιστεύει ὅτι τὸ κείμενο τοῦ V εἶναι τόσο

1. Leontios Makhairas, Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled «Chronicle», τόμ. 1-2, Ὁξφόρδη 1932. Γιὰ τὸ Λεόντιο Μαχαιρᾶ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Εἰσαγωγὴν τῆς ἔκδοσης Dawkins, βλ. τοῦ ἴδιου ἐκδότη: The Vocabulary of the Medieval Cypriot Chronicle of L. Makhairas (Transactions of the Philological Society 1925-30, 1931, σελ. 300-30) καὶ The Nature of the Cypriot Chronicle of Leontios Makhairas (The Taylorian Lecture 1945), Oxford 1945. N. Iorga: France de Chypre, Παρίσι 1931, σελ. 196 κέ. καὶ Bruno Lavagnini: Alle fonti della Pisanella ovvero d' Annunzio e la Grecia moderna [Saggi di letteratura italiana, 5], Παλέρμο [1942], σελ. 109 κέ. καὶ 120 κέ. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ ἔργο ἀνάμεσα σὲ ἄλλα ἀναζητοῦνται οἱ πηγὰς ἐνὸς ἔργου τοῦ Νταννούντιο, πὺν ἀνευρίσκονται καὶ ἄλλοῦ καὶ στὰ ἔργα τῶν Κυπρίων χρονικογράφων Λεοντίου Μαχαιρᾶ καὶ Γεωργίου Βουστρώνη.

2. Κ. Σάθας: Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. 2, Βενετία 1873.

3. E. Miller et C. Sathas: Chronique de Chypre par Leonce Machéras, τόμοι 2, Παρίσι 1882.

διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Ο ὥστε ὀφείλομε νὰ δεχτοῦμε ὅτι βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ δύο διασκευές τοῦ παλαιοῦ ἔργου καὶ ὅτι μόνον τὸ κείμενο V πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ συγγραφέα. Πιστεύει παράλληλα ὅτι καὶ οἱ δύο διασκευές γράφηκαν στὴν Κύπρο, στὴ Λευκωσία μάλιστα, ἀπὸ ὀρθόδοξο συγγραφέα, πὺ ὅμως ἦταν φίλος καὶ θαυμαστὴς τῆς δυναστείας τῶν Λουζινιάν. Ὁ Dawkins κάνει ἀκόμη καὶ τὴν παρατήρηση ὅτι τὸ Χρονικὸ τοῦ Strambaldi⁽¹⁾ εἶναι μιὰ μεταφορὰ τῆς διασκευῆς Ο στὰ ἰταλικά, πὺ ἐπαναλαμβάνει μάλιστα καὶ ἐφθαρμένα χωρία καὶ λάθη τοῦ Ο. Ὁ Strambaldi εἶχε, φαίνεται, ὑπ' ὄψη του καὶ κανένα ἄλλο χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ καλύτερο ἀπὸ τὸ Ο, δὲ γνώρισε ὅμως καθόλου τὸ V.

Σὲ ἓνα τελευταῖο ταξίδι μου στὴ Ραβέννα τῆς Ἰταλίας, ὀδηγημένος ἀπὸ καλοπροαίρετες πληροφορίες τῆς κ. Ἄννας Χατζηνικολάου, ἐπιμελήτριας τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ βρῶ ἓνα τρίτο χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μαχαιρά, πὺ ὡς τότε, ὅσο τουλάχιστο ἤξερα, ἔμενε ἄγνωστο στοὺς ἐρευνητές. Οὔτε ἄλλωστε σὲ κανένα ἐντυπο κατάλογο ἑλληνικῶν χειρογράφων τὸ βρήκα νὰ ἀναφέρεται. Τὸν τελευταῖο καιρὸ, ὀφείλω νὰ προσθέσω, πληροφορήθηκα ὅτι τὴν ὑπαρξὴ τοῦ χειρογράφου τῆς Ραβέννας δὲν τὴν ἄγνοοῦσε οὔτε ὁ κ. Κ. Χατζηψάλτης, διευθυντὴς τῆς Βιβλιοθήκης τῆς μονῆς Φανερωμένης στὴν Κύπρο⁽²⁾. Τὸ κείμενο τοῦ Μαχαιρά στὸ νέο αὐτὸ χειρόγραφο (ἀρ. 187) τῆς Biblioteca Classense τῆς Ραβέννας κατέχει τὰ φύλλα 1r-184r καὶ εἶναι γραμμένο μὲ σχετικὴ ἐπιμέλεια ἀπὸ τὸ γράφειά του.

Προτοῦ ἐξετάσω λεπτομερειακότερα τὸ χειρόγραφο τοῦτο, καθὼς καὶ τὴ σημασία τῆς συμβολῆς του γιὰ μιὰ ὀριστικότερη ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου τοῦ Μαχαιρά, θὰ ἤθελα νὰ ἐξετάσω συστηματικότερα σὲ τί σημεῖα διαφέρουν τὰ δύο ὡς σήμερον μόνον γνωστὰ χειρόγραφα τοῦ Χρονικοῦ, τὸ V καὶ τὸ Ο.

Πρῶτα-πρῶτα σὲ πολλὰ σημεῖα ὑπάρχουν σημαντικὲς, φραστικὲς τὸ περισσότερο, ἀποκλίσεις τοῦ Ο ἀπὸ τὸ V. Ἐπειτα πάμπολλα εἶναι τὰ ἐκτενῆ χωρία, ἢ καλύτερα τμήματα, πὺ προσθέτει τὸ Ο καὶ πὺ δὲ βρίσκονται καθόλου στὸ V. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος σὲ πάρα πολλὰ χωρία τὸ Ο εἶναι συντομώτερον ἀπὸ τὸ V. Μιὰ ἄλλη παρατήρηση πὺ πρέπει νὰ γίνῃ εἶναι ὅτι τὸ V σώζει καλύτερα τὸ κείμενο στὶς ἐκφραστικὲς λεπτομέρειες καὶ στὰ μέλη τῶν φράσεων.

1. Chroniques d'Amadi et de Strambaldi publiées par M. René de Mas Latrie. Première Partie [= Fr. Amadi], Paris 1891. Seconde Partie [= D. Strambaldi], Paris 1893.

2. Βλ. τὸ σχετικὸ μου σημείωμα στὴ «Νέα Ἐστία» τῆς 15ης Μαΐου 1955, σ. 687.

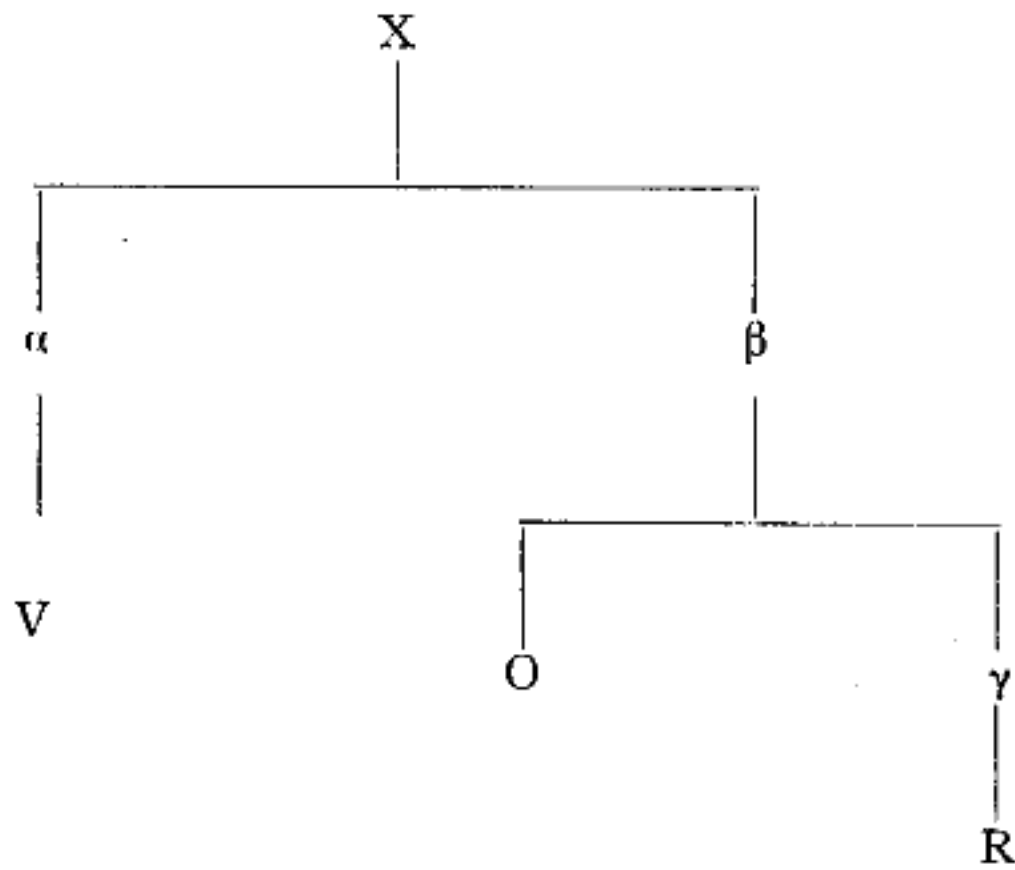
Δική μου συστηματική, μολονότι ὄχι ἀκόμη ἐντελῶς ἐξαντλητική, σχετική ἔρευνα μοῦ ἔδειξε ὅτι τὸ νέο χειρόγραφο, τὸ χειρόγραφο τῆς Ραβέννας (=R), ἔχει ἄμεση καὶ μεγάλη συγγένεια μὲ τὸ Ο, συγγενεῦει δηλ. μὲ τὴ διασκευὴ ἐκείνη τοῦ Χρονικοῦ πού δὲν ἀκολούθησε στὴν ἔκδοσή του ὁ τελευταῖος ἐκδότης Dawkins. Πλουτίζεται ἔτσι κατὰ ἓνα τρόπο ἢ παράδοση τῆς διασκευῆς Ο (ἄς τὴν ὀνομάσωμε ἔτσι ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ μόνου χειρογράφου πού ὡς τώρα μᾶς τὴν διέσωζε), ἐνῶ ἡ παράδοση τῆς ἄλλης διασκευῆς, τῆς γνησιότερης, ὅπως θεωρήθηκε, συνίσταται σὲ ἓνα μόνο χειρόγραφο, τὸ V.

* Ἄλλη διαπίστωση εἶναι ὅτι γιὰ ὀρισμένα τμήματα τοῦ ἔργου, ὅπως λ.χ. γιὰ τὴν ἀρχὴν του (σελίδες 2 στίχ. 1 ἕως 18 στίχ. 13 τῆς ἔκδοσης Dawkins), διαθέταμε μόνο τὴν παράδοση τοῦ V, γιὰ τὸ Ο παρέλειπε τὴν ἀρχὴν τούτη. Τώρα μὲ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ νέου χειρογράφου ἢ παράδοση ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τούτη πλουτίζεται, ἀφοῦ τὰ σχετικά χωρία τῆς ἀρχῆς, παραλλαγμένα κάπως, εἶναι ἀλήθεια, μᾶς τὰ σώζει τὸ νέο χειρόγραφο. Ἄξιζει ἐπίσης νὰ παρατηρηθῇ ὅτι γιὰ ἄπειρα χωρία τοῦ Χρονικοῦ, πού τὰ ξέραμε ὡς σήμερον μόνο ἀπὸ τὸ Ο (γιατί, ὅπως εἶπα, στὸ V πολλὰ χωρία τῆς διασκευῆς Ο δὲν ὑπάρχουν), τώρα μᾶς γίνονται γνωστὰ καὶ ἀπὸ δεύτερον, συγγενικὸ βέβαιον, χειρόγραφο. Γιὰ νὰ τὸ πῶ ἐνοποιητικὰ καὶ ἀπλούστερα, ἐνῶ στὴν περίπτωσιν ὀρισμένων χωρίων ἢ παράδοση στηριζόταν σὲ ἓνα μόνο χειρόγραφο, τὸ V ἢ τὸ Ο, τώρα ἔχομε πλουτισμένη καὶ γιὰ τὰ χωρία αὐτὰ τὴν παράδοση. Ἡ συμβολὴ ἐπομένως τοῦ R εἶναι σημαντικὴ γιὰ νὰ γνωρίσωμε τὴ διασκευὴ Ο στὰ σημεῖα πού ὡς τώρα δὲν τὴν ξέραμε καθόλου ἢ γιὰ νὰ γνωρίσωμε καλύτερα τὴ διασκευὴ αὐτὴ σὲς περιπτώσεις πού τὴν ξέραμε ἀπὸ ἓνα μόνο μάρτυρα (τὸ Ο).

Ποιὰ εἶναι ὅμως ἡ γενεαλογικὴ σχέση τῶν δύο (τώρα) χειρογράφων τῆς διασκευῆς Ο; Ὅτι τὸ Ο δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ R βεβαιώνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ Ο ὄχι μόνο παραλείπει σημαντικὸ μέρος τῆς ἀρχῆς τοῦ κειμένου πού σώζεται στὸ νέο χειρόγραφο, τὸ R, (καθὼς καὶ στὸ V), ἀλλὰ ἰδίως ὅτι τὸ R παραλείπει ἕκτενές χωρίον (σελ. 666 στ. 1-13, ἔκδ. Dawkins) πού τὸ συναντοῦμε στὸ Ο. Ἄλλὰ οὔτε τὸ R μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ Ο, πρῶτα γιὰ τὸ R ἔχει τὸ κομμάτι τῆς ἀρχῆς πού δὲ σώζεται στὸ Ο καὶ ἔπειτα γιὰ τὸ R (φ. 183^v μετὰ τὴ φράση: *Τὸν σὶο Πιερ Τελουζουγιαν τὸν θεῖον του καὶ πρὶν ἀπὸ τό: Καὶ τῆ γ' Ἰουλίου, ἀνμ' ἤρτεν*) ρητὰ σημειώνει ὅτι παραλείπει ἓνα ἄλλο ἕκτενές χωρίον («ὡδε λείπον κάπια χαρτιά» σημειώνει αὐτολεξεί), πού αὐτὸ σώζεται στὸ Ο (καθὼς καὶ στὸ V) (ἔκδ. Dawkins, σελ. 680 στ. 1 ἕως 682 στ. 7).

Οὔτε ὅμως προέρχονται τὰ δύο αὐτὰ χειρόγραφα (Ο, R) ἀπὸ κοινὸ πατέρα, γιὰ τὸ R ρητὰ ὁμολογεῖ, ὅπως ἀμέσως προηγουμένως εἶδαμε, ὅτι στὸ πρότυπό του βρῆκε κενὸ (φ. 183^v)· κενὸ πού δὲ διαπιστώνεται στὸ Ο, ἐπομένως δὲν ὑπῆρχε οὔτε στὸ χειρόγραφο ἐκεῖνο ἀπὸ τὸ ὁποῖο προῆλθε τὸ Ο.

Κατὰ τὰ παραπάνω πρέπει νὰ καταρτίσωμε τὸ ἀκόλουθο στέμμα τῶν χειρογράφων :

Ὅπως εἶπα, ὁ τελευταῖος ἐκδότης προτίμησε νὰ ἐκδώσῃ τὸ κείμενο ἀκολουθώντας τὴν μίαν μόνο διασκευὴν, τὴν διασκευὴν V, καὶ τὴν ἄλλη τὴν ἀγνόησε. Πρῶτα-πρῶτα εἶναι συζητήσιμο ἂν πρέπει ἀνεπιφύλακτα νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ διασκευὴ V εἶναι ἡ πλησιέστερη στὸ συγγραφέα. Τοῦτο εἶναι ζήτημα πού πρέπει νὰ τὸ διευκρινίσῃ μελλοντικὴ συστηματικὴ σχετικὴ ἔρευνα. Ὅπωςδήποτε ὁμως σήμερον ποὺ ἔχομε δύο μάρτυρες τῆς διασκευῆς O, ὅπως τὴν εἶπαμε, τὰ O καὶ R, δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀγνοήσωμε, ἔστω καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ νὰ τὴν μελετήσωμε καὶ νὰ τὴν ἐκδώσωμε αὐτοτελῶς ἔστω—κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον πού ὁ Dawkins ἐξέδωσε τὴν παραλλαγὴν V, ἔχοντας τὴν ἀπώτερη ἐλπίδα ὅτι μὲ τὴν καλύτερη τώρα γνώσιν καὶ τῶν δύο διασκευῶν θὰ μπορέσωμε νὰ ὁδηγηθοῦμε σὲ ἓνα κείμενον τοῦ Χρονικοῦ γνησιότερον ἀπὸ κεῖνον πού μπορούσαμε νὰ ἐπιτύχωμε μὲ τὴν γνώσιν τοῦ ἑνὸς μόνο μάρτυρα ἀπὸ τὴν καθἑ διασκευὴν ἢ σὲ ὁρισμέναις περιπτώσειν ἑνὸς μόνο μάρτυρα ἀπὸ μιὰ καὶ μόνον διασκευὴν.

Πράγματι ἡ διασκευὴ O παίρνει σήμερον μιὰ πρόσθετη σημασίαν ἀφοῦ μᾶς σώζει καὶ ἀποσπάσματα (ὅπως τὸ ἀπόσπασμα τῆς ἀρχῆς τοῦ Χρονικοῦ) πού τὰ ξέραμε ὡς σήμερον μόνο ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῆς διασκευῆς V. Ὑπάρχουν μάλιστα καὶ περιπτώσεις πού ἀναμφισβήτητα τὸ σωστὸ κείμενον τῆς ἀρχῆς διασώζεται μόνο στὴν παράδοσιν τῆς διασκευῆς O, κυριολεκτικὰ στὸ νέο χειρόγραφο, τὸ R (γιατὶ ἀπ' αὐτό, ὅπως εἶπα, μόνο μᾶς σώζεται ἡ δευτέρη παραλλαγὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ κειμένου). Μερικὲς ἀπὸ τὰς περιπτώσεις αὐτὲς εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: V (ἔκδ. Dawkins, σελ. 6, στ. 3-5): «Καὶ ὄνταν ἡ

ἁγία Ἑλένη ἤρπεν τὸν τίμιον σταυρὸν καὶ ἔμαθεν ἀπὸ τὸ θαῦμα τοῦ σταυροῦ, ἐπῆρεν τὸ ὑποπόδιον ὅπου ἐκαρφῶσαν τοὺς ἁγίους πόδας», R 2r : «Ἐχοντα καὶ ἡ ἁγία Ἑλένη ἤρπεν τὸν τίμιον σταυρὸν ἔβαλέν τον εἰς ἕνα νεκρὸν νὰ τὸν ἀγρωνίση καὶ μόναντα ἀναστήθην καὶ θωρώντα τὸ θαῦμα ἐγένην εἰς ὅλον τὸν λαὸν μέγαν κλάμαν καὶ μεγάλη χαρὰ καὶ ἤρπεν καὶ τὸ ὑποπόδιον ὅπου ἐκάρφωσαν τοὺς πόδας τοῦ Κυρίου». Εἶναι φανερὸ ὅτι μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχει τὸ χωρίο κατὰ τὸ R διαλευκαίνεται τὸ θαῦμα στὸ ὁποῖο γίνεται ὑπαινιγμὸς κατὰ τὴν παράδοση τοῦ V.

V (ἔκδ. Dawkins, σελ. 12 στ. 24-26 κέ.) : «Τότε ὅσοι ἐθέλαν ἔχα νὰ φτειάσουν μετὰ του. Καὶ ἐπρονομιῶσέν τους πᾶσα φορὰν ὅπου νὰ τὸν γυρεύγον νὰ εἶναι ὀτιμος καὶ μηδὲν ἀντισιαθῆ τινος», R 4v : «καὶ τότες εἶχαν νὰ φτειάσουν μετὰ του εἰς σοδομίαν. Καὶ ἐπρονομιῶσέν τους...».

Τέλος ἀξίζει νὰ προστεθῆ ὅτι ὁ Ἴταλὸς Diomedè Strambaldi⁽¹⁾ συγγράφοντας τὴ δική του κυριακὴ χρονογραφία μεταφράζει, θὰ λέγαμε, ἕνα χειρόγραφο τῆς διασκευῆς O τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μαχαιρᾶ καλύτερο ἀπὸ τὸ χειρόγραφο O, ποὺ ἔχομε ἐμεῖς σήμερα στὴ διάθεσή μας. Ἡ μετάφραση αὐτὴ, ἃς προσθέσω, γίνεται στὴν Κύπρο στὰ χρόνια τῆς Βενετοκρατίας στὸ νησί (1489 κέ.) ὅπωςδήποτε ὄχι νωρίτερα ἀπὸ τὴ δεύτερη πεντηκονταετία τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνα⁽²⁾. Τώρα ποὺ ἔχομε δύο χειρόγραφα τῆς διασκευῆς O θὰ μπορούσαμε, νομίζω, ἀκριβέστερα νὰ προσδιορίσωμε τὴ σχέση τοῦ κειμένου τοῦ Ἴταλοῦ χρονικογράφου μὲ τὴν παράδοση τοῦ κειμένου τοῦ Μαχαιρᾶ καὶ εἰδικότερα τὴ σχέση του μὲ τὰ δύο ποὺ ξέρομε σήμερα χειρόγραφα τῆς διασκευῆς O, ὅπως τὴν εἶπαμε.

E. ΚΡΙΑΡΑΣ

1. Βλ. Εἰσαγωγή τοῦ Dawkins στὴν ἔκδοση Μαχαιρᾶ, τόμ. 1 καὶ Bruno Lavagnini: Alle fonti della Pisanella ovvero d'Annunzio e la Grecia moderna, Παλέρμο [1942], σελ. 117, 118 σημ. 14.

2. Τὸ κείμενο τοῦ Strambaldi ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ René de Mas Latrie στὰ Chroniques d'Amadi et de Strambaldi. Première partie [= Fr. Amadi], Παρίσι 1891. Seconde partie [= D. Strambaldi], Παρίσι 1893.